

Сергій Саранов,

канд. іст. наук., доц.,

Луганський державний університет внутрішніх справ

імені Е. О. Дідоренка,

м. Івано-Франківськ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7574-0260>

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПІДХОДІВ ФРАНЧЕСКО ГВІЧЧАРДІНІ І НІККОЛО МАКІАВЕЛЛІ У РАМКАХ ПРОБЛЕМАТИКИ «ДЕРЖАВНОГО ІНТЕРЕСУ» ТА ТЕОРІЇ АБСОЛЮТИЗМУ

Анотація. У поданій статті автор відстоює думку, що система аргументації Квентіна Скіннера (Quentin Robert Duthie Skinner), Мауріціо Віролі (Maurizio Viroli) щодо методологічних основ походження політичної теорії Нікколо Макіавеллі в «Государі» не може поставити під сумнів підхід німецько-американського політичного філософа Лео Штрауса (Leo Strauss). Цей акцент пропонується використовувати здебільшого при підсумкових оціночних судженнях щодо значення «Государя» в рамках проблематики «державного інтересу» (*raison d'état*) і теорії абсолютизму. Крім того, комплексно розглядаються сильні та вразливі місця концепції британського історика Ніколаса Хеншелла (Nicholas Henshall). Стверджується, із залученням широкого фону історіографічних оцінок та методологічних зауважень, продуктивність у загальноісторичному контексті порівняльного аналізу позицій Макіавеллі та Гвіччардіні в рамках аналізу теорії абсолютизму.

Подальший розвиток теорії абсолютизму, представлений у рамках суспільно-політичної думки працями, насамперед, Томаса Гоббса дозволяє побачити безпосередній взаємозв'язок із макіавеллізмом як явищем. Аналіз позицій представників британської історіографії досліджуваного питання показує характерні особливості їх оцінок. Так, Ніколас Хеншелл у роботі «Міф абсолютизму» обходить аналіз «Государя», що внесло б додаткову можливість в обґрунтуванні їм недостатнього характеру теорії абсолютної влади. Однак нам здається, що Хеншелл у своїй праці чудово усвідомлював, що дорікнути автору «Государя» у відсутності обґрунтування мети у висловлюванні теорії абсолютної влади є складним.

Звернення до порівняльного аналізу позицій політичних мислителів епохи італійського Відродження становить значний інтерес для сучасного українського суспільства у практичному плані. Італійська політична криза зазначеного періоду відобразилася в наполегливому пошуку кращими умами ренесансної епохи шляхів виходу з неї, ретельного осмислення історичної та політичної реальності, що оточувала італійців. Результатом стала поява вражаючих теоретичних узагальнень ключових аспектів історичного розвитку.

Автор приходить до висновку, що без Макіавеллі ідеологія абсолютизму, що отримала подальший розвиток у працях, наприклад, Томаса Гоббса не змогла б отримати властиві їй концептуальні контури. Для того щоб зробити це Макіавеллі потрібно було здійснити розрив з класичною традицією політичної філософії. Так само, як і для оформлення централізованої держави, необхідна була концентрація політичної влади в руках монарха, тобто розрив з феодальною традицією політичного мислення в цілому.

Ключові слова: теорія абсолютизму, *raison d'état*, Макіавеллі, Гвіччардіні, «Государ», Томас Гоббс, Ніколас Хеншелл.

Ідея представленої статті з'явилася з усвідомлення автором певних протиріч у методологічних підходах Квентіна Скіннера та Мауріціо Віролі щодо історичного значення «Государя» Макіавеллі. Обидва вказані автори створили оригінальні авторські концепції, відмінністю яких, серед іншого, є дистанціювання від концепції німецько-американського політичного філософа Лео Штрауса [23]. І все-таки ці дослідники, однак, визнають провідне значення Макіавеллі у розвитку теорії абсолютизму, не зважаючи на критичне ставлення Штрауса до політичної теорії Макіавеллі. «Дистанціювання» від Штрауса має характер незгоди з його методом та певними оціночними судженнями. Для з'ясування ключових аспектів цієї ситуації необхідно було звернутися до детального розгляду системи аргументації представників сучасної історіографії. Це стосується насамперед відомої роботи Ніколаса Хеншелла «Міф абсолютизму» [21].

Крім цього, метою представленої статті є порівняльний аналіз підходів Франческо Гвіччардіні [10; 8; 9] та Нікколо Макіавеллі, двох видатних політичних мислителів епохи італійського Відродження, у рамках проблематики теорії абсолютизму та *raison d'état*. Зазначений аспект також неминуче відбиває звернення до сучасних досягнень в інтерпретації цього питання.

Професор Квентін Скіннер у роботі «Макіавеллі: Дуже короткий вступ» [18] зазначає, що прагне пояснити доктрини Макіавеллі шляхом «відновлення проблем, які він бачив перед собою, працюючи над «Государем» та «Міркуваннями», а також іншими працями з політичної казуїстики» [18, с. 7]. Він пропонує дійти наміченому шляхом «відновлення контексту, в рамках якого створювалися твори: інтелектуальний контекст філософії класичного періоду та Ренесансу, політичний контекст життя та управління в місті-державі в Італії початку XVI століття» [18, с. 7]. Прагнення Скіннера, відбиваючи республіканську традицію інтерпретації Макіавеллі, є оригінальним проявом авторської концепції. Разом з тим, на наш погляд це не здатне похитнути загальну сукупність аргументів критичного підходу Лео Штрауса [23], які ми розглядаємо як основні при оцінці взаємозв'язку Макіавеллі з теорією абсолютизму. Як відомо, Скіннер підсумовує свою лінію аргументації у фундаментальній двотомній праці «Витоки сучасної політичної думки», що охоплює епоху Ренесансу та Реформації [19; 20].

Така ж оцінка додається, на наш погляд, і до робіт присвячених Макіавеллі іншого сучасного відомого фахівця Мауріціо Віролі [32]. Віролі, професор Принстонського університету, реанімує поняття та фактор релігії в політичній

теорії Макіавеллі, зробивши істотний внесок у розробку нового погляду на наукову спадщину Макіавеллі як таку.

До Віролі в історіографії проблематики, що розглядається нами, стало практично загальноновизнаним суттєве дистанціювання Макіавеллі від проблематики релігії. Це впливало із загального змісту робіт Макіавеллі. Віролі заперечує цей аргумент, протиставивши цьому взаємозв'язок системи політичних поглядів Макіавеллі з німецькою Реформацією. Віролі, як можна припустити, прив'язує систему політичних поглядів Макіавеллі до широкого історичного тла.

Підхід та оцінки Віролі вкрай цікаві в історіографічному плані. Однак, основний висновок, який ми отримуємо з авторської інтерпретації Лео Штрауса, залишається невразливим, на наш погляд, у тому плані, що оцінка Штрауса дає можливість вписати політичну систему Макіавеллі в процес історичного оформлення абсолютизму як явища. З нашої точки зору, без Макіавеллі ідеологія абсолютизму, що отримала подальший розвиток у працях того ж таки Томаса Гоббса [11] не змогла б отримати властиві їй концептуальні контури. Для того щоб здійснити це Макіавеллі потрібно було здійснити розрив з класичною традицією політичної філософії, так само, як і для оформлення централізованої держави, необхідна була концентрація політичної влади в руках монарха, тобто розрив з феодальною традицією політичного мислення в цілому.

Під час написання статті враховувався широкий характер наявної історіографічної бази. Йдеться, серед іншого, про роботи Квентіна Скіннера, Ніколаса Хеншелла, Мауріціо Віролі, Р. Кнехта, Ф. Блюша, О. Ранума, О.Д. Люблінської, С.Д. Сказкіна, В.М. Малова, П.Ю.Уварова та інших дослідників [12; 21; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32]. Водночас є помітним недостатній характер розробленості в українській історіографії питань, пов'язаних з історичним оформленням теорії абсолютизму та «державного інтересу». Так, у сучасній українській історіографії проблематика історичного розвитку країн Західної Європи раннього Нового часу не знаходить широкого висвітлення. Певним винятком є роботи О.Б. Дьоміна і В.Г. Ціватого [22].

Макіавеллі та Гвіччардіні зробили значний внесок у розвиток історичної та політичної науки епохи Відродження. Їхня активна участь у політичному житті своєї епохи, наукова діяльність продовжують привертати увагу значної кількості дослідників. Можна погодитися з Лео Штраусом у тому, що виникнення політичної теорії Макіавеллі стало можливим лише в рамках «розриву» із системою політичної думки класичного періоду. Італійський

політичний досвід відбив наполегливий пошук найкращими умами цієї країни, яка не змогла досягти в зазначений період політичної та національної єдності виходу з цієї тупикової ситуації. І Макіавеллі, і Гвіччардіні істотно випереджали свій час за масштабом проблем, що охоплюються, глибиною і тонкістю політичних оцінок. Обидва вони розуміли, що присутні під час заходу сонця політичної могутності Італії.

Макіавеллі працював над написанням «Государя» відносно невеликий період часу, проте на сьогоднішній день дослідники схиляються до висновку, що ідея написання трактату в автора простежувалася і в більш ранній період. Перша публікація «Государя» відноситься до 1532 року і досить швидко потрапила під наявні цензурні обмеження. І все ж таки «Государ» здобув широку популярність в освічених колах європейського суспільства. Вважається, що «Государ» був написаний Макіавеллі в період його усунення від державних і політичних справ. Пройшовши складний шлях звинувачення у змові, а потім амністії з боку Римського папи, Макіавеллі написанням трактату намагався привернути до себе увагу правлячого дому Медічі. Втім, як зазначає американський історик Вільям Дж. Коннел, посилаючись на статтю 1980 року Дженнаро Сассо, «аргументи, представлені дослідниками щодо датування написання Макіавеллі «Государя» і «Міркувань» часто співвідносилися з гіпотезами, запропонованими тими ж дослідниками щодо мети при написанні трактату» [13, с. 57].

У «Історії Італії» Франческо Гвіччардіні (1483–1540 рр.), виданої в 1561 році після смерті автора [8; 9], вперше комплексно викладається політичний розвиток країни значної частини Італійських війн. Як відомо, у цей період Італія стикається з проблемою іноземного втручання та низкою іноземних вторгнень, що призвело до заходу політичної могутності італійських міст-держав. Гвіччардіні детально описує зазначені події, виявляє роль особистості в історичних явищах, знаходить і показує основні наслідки даних явищ.

З погляду проблематики нашої статті важливо, що «Історія Італії» Гвіччардіні є першою масштабною спробою висвітлити це коло питань, які будуть цікавити також Макіавеллі в «Государі». Важливо також, що Гвіччардіні та Макіавеллі були сучасниками, знали один одного та обмінювалися ідеями, але водночас були ідейними опонентами. Загальновідомо, що наукова діяльність Гвіччардіні та Макіавеллі відображена в їх роботах заклала основи методологічних засад італійської історичної науки Нового часу загалом.

Крім цього, при написанні статті були використані окремі праці представників італійської гуманістичної традиції, що показує витоки деяких

положень Макіавеллі. *Понтано, Джованні Джовіано (1426–1503 pp.)*, видатний італійський гуманіст та поет, класик латинської поезії Реннесансу. Він глибоко цікавився проблемами етики. У контексті представленої статті особливий інтерес представляє «*Государ*» Понтано [15]. Ця робота була написана для принца Неаполітанського королівства Альфонса. Понтано вперше створює в цій роботі моральний кодекс саме правителя, а не якихось осіб державного рівня.

У «*Государі*» Понтано робиться акцент на справедливості, моральних якостях, людяності. Так, «владу справедливого правителя всі сприймуть спокійно, добровільно погодяться підкорятися всім його наказам і розпорядженням» [15, с. 290]. Серед іншого зазначається, що для правителя «немає нічого ганебнішого, ніж не стримати своє слово» [15, с. 291]. Останнє представляє особливий інтерес у світлі змісту глави XVIII «*Государя*» Макіавеллі, що рекомендує правителю при необхідності не тримати дане їм слово. Це дозволяє побачити масштаб розриву Макіавеллі з гуманістичною традицією.

Як зазначає Л. М. Брагіна порівняльний аналіз поглядів та оцінок Макіавеллі та Гвіччардіні є досить добре вивченим в історіографії досліджуваного питання, тому обмежимося констатацією найбільш значущих моментів зазначеної тематики, що мають принципове значення [5]. Зокрема, ще в 60-х роках ХХ століття в рамках радянської історіографії В.І.Рутенбургом було дано змістовний аналіз існуючих досліджень про Гвіччардіні [16].

Слід зазначити, що дослідників різних історіографічних напрямів об'єднує певною мірою єдність оцінок у цьому, що Макіавеллі і Гвіччардіні зближує між собою «республіканізм», але «роз'єднує» підхід до «єдиновладдя». Зазначені оцінки можна зустріти у роботі Макіавеллі «*Історія Флоренції*» написаної на замовлення Климента VII протягом 1520–1525 років та у роботі Франческо Гвіччардіні «*Історія Флоренції*», що писалася в період 1508–1509 років. Заслуговує на увагу, звичайно ж, і робота Гвіччардіні під назвою «*Нотатки про справи політичні та цивільні*» [10], яка виступає своєрідною «копією» «*Государя*» щодо глибини теоретичних оцінок проблематики єдиновладдя. Але якою є основна проблематика інтерпретації Макіавеллі проблематики «державного інтересу», що дозволяє побачити його внесок у розвиток цієї проблематики?

При відповіді на це питання, з нашого погляду, аналіз позицій Макіавеллі і Гвіччардіні представляється найбільш вдалим і результативним в ракурсі загального урахування аспектів розвитку суспільно-політичної думки раннього

Нового часу. Гвіччардіні був молодшим сучасником Макіавеллі, брав участь у командуванні військовими силами папи римського в один із найважчих періодів Італійських воєн, описаних ним у подальшому в класичній праці «Історія Італії». Дослідники часто відзначають наявність дружніх відносин між Гвіччардіні та Макіавеллі, не дивлячись на відмінність у соціальному статусі та матеріальному становищі. У роботі «Історія Флоренції» Гвіччардіні приходить до висновку про те, що причини політичної нестабільності Флоренції кореняться в егоїстичних проявах поведінки флорентійських правителів, які беруть гору над принципом «державного інтересу». Гвіччардіні залишається прихильником республіканських ідеалів, але схиляється до олігархічної форми їхнього практичного політичного втілення, обстоюючи думку про доцільність залучення до державного управління «добропорядних, розумних та досвідчених» громадян на тлі відсторонення від неї малоосвічених громадян. Недостатня компетентність людей називається у Гвіччардіні також однією з основних причин руйнування держав, у роботі під назвою «Нотатки про політичні й цивільні». Проблематика єдиновладдя оцінюється Гвіччардіні під кутом зору професіоналізму осіб, які керують державою, він зазначає при цьому, що єдиновладдя часто здатне перетворитися на тиранію, і тому досить стримано висловлюється про єдиновладдя як таке.

У контексті основних положень теорії «державного інтересу» становить інтерес, що Макіавеллі оцінює «народ» навіть у вищій мірі, ніж Гвіччардіні. Л.М. Брагіна висловлює думку, що флорентинський мислитель поміщає «народ у республіці вище єдиновладного правителя, керуючись як головним критерієм ставленням до загального добра» [5, с. 191]. Звичайно ж, вказана нами логіка прикладна лише до «Міркувань». На наш погляд, у широкому значенні, коли Макіавеллі пише про найважливішу роль політичної боротьби Сенату і нобілів у Стародавньому Римі, то це теж можна частково віднести до факту переважання боротьби політичних течій і партій над єдиновладдям як таким. У цьому плані позиція Макіавеллі частково збігається з точкою зору Гвіччардіні, що вказував на небезпеку монархічної форми правління на рівні «суб'єктивності» влади монарха.

Відмінності в оцінках та підходах Макіавеллі та Гвіччардіні містяться на рівні інтерпретації обома мислителями механізму стабільного розвитку держави та суспільства. Гвіччардіні виступає прихильником створення в республіці сенату з «компетентних» громадян, а Макіавеллі в «Государі» відстоює політичну модель на чолі з «ідеальним» государем нового типу та зразка, що відповідає складним політичним реаліям епохи. Цей государ

повинен володіти *virtu* – сплавом доблесті, особливих особистих якостей, політичною волею та рисами характеру для досягнення головної політичної мети у вигляді об'єднання Італії та її звільнення від «варварів».

Л.М. Брагіна висловлює незгоду з усталеною в історіографії інтерпретацією Гвіччардіні як прихильника «олігархічної форми» правління, олігархічної республіки. Натомість вона пропонує бачити в Гвіччардіні прихильника проблеми «професіоналізму» влади. Монархічна влада, продовжує свою думку Л.М. Брагіна, тому і здавалася Гвіччардіні менш ефективною через свою «суб'єктивність». Макіавеллі ж бачив у народі небезпеку з схильності народних мас до «імпульсивності», що відкривало потенційну можливість встановлення тиранії. Додамо, що реальна політична практика і політичне життя Флоренції частково саме підтверджувала думку Макіавеллі. Адже встановлення тиранічного режиму Савонароли вписується в «стихийний» характер політичного мислення народу, оскільки сам Макіавеллі відносив Савонаролу саме до «беззбройних пророків», пояснюючи його політичну поразку опорою лише на мінливі, а тому нестійкі політичні симпатії широких слів.

Що дає нам зіставлення теоретичних позицій Гвіччардіні та Макіавеллі щодо окремих аспектів проблематики «державного інтересу» для розуміння значення «Государя» у розвитку теорії абсолютизму та «державного інтересу»? Насамперед, треба сказати, що трактування вкладу Макіавеллі в теорію абсолютизму та «державного інтересу» отримує найбільш раціональне втілення, на наш погляд, у рамках положення про «три хвили сучасності» Лео Штрауса. Відмінності між Гвіччардіні і Макіавеллі в інтерпретації окремих аспектів республіканізму та монархізму не здатні відвести нашу увагу від того факту, що самі ці відмінності здатні були проявити себе лише на тлі розриву Макіавеллі з попередньою класичною політичною традицією. Гвіччардіні цей розрив не робить, його теоретична платформа, дуже цікава, і що з політичних реалій політичного життя епохи, все-таки виступає вторинної проти теоретичної платформою викладеної у роботах Макіавеллі. Справа не в тому, чи є Гвіччардіні прихильником «олігархічної» форми правління чи ні, а якщо так, то якою мірою. Ні, справа насправді полягає у первинності концептуальної інтерпретації, що відобразився, насамперед, у науковій спадщині Макіавеллі.

Подальший розвиток теорії абсолютизму, представлений у рамках суспільно-політичної думки працями, насамперед, Томаса Гоббса дозволяє побачити безпосередній взаємозв'язок із макіавеллізмом як явищем. У цьому контексті є також необхідність звернутися до критики абсолютизму як

«історіографічного кліше», представленого у відомій роботі британського історика Ніколаса Хеншелла, для можливого занурення у більш детальне методологічне обґрунтування рецепції макіавелізму як продукту адаптації в рамках політичної теорії та практики раннього Нового часу. Це дозволить знайти більш різнобічну аргументацію у відповідь на питання про значення «Государя».

Робота Ніколаса Хеншелла «Міф абсолютизму. Зміни та спадкоємність у розвитку західноєвропейської монархії раннього Нового часу» була написана в 1993 [21]. Аргументація Хеншелла, як побачимо, ставить під сумнів існування «абсолютизму» як цілісного явища. Ставлячи під сумнів проблему джерел, на основі яких було створено концепцію «теорії абсолютизму», британський історик опосередковано ставить під сумнів вплив «Государя» Макіавеллі на формування цієї концепції, хоча «Государ» безпосередньо не аналізується ним. Зате він приділяє увагу, наприклад, Жану Бодену, підкреслюючи, що останній багаторазово змінював власні погляди, у зв'язку з чим видається важко констатувати його безпосередній внесок у розробку теорії абсолютизму. Ми простежимо виклад аргументації Ніколаса Хеншелла, потім постараємося, віддаючи належне його аргументації, відстояти думку, що «Государ» все-таки зробив істотний внесок у розробку теорії абсолютизму, нехай навіть її не завжди можна простежити з достатньою чіткістю.

Глава шоста роботи Хеншелла називається «Теорія абсолютизму». Британський історик пропонує зосередити увагу на аналізі методологічних особливостей мислення критиків концепції абсолютизму. Так, ці критики «концентрували свою увагу на діяльності органів управління» [21, с. 139] тоді як існування «теорії абсолютизму» в цілісному вигляді не ставилося ними під сумнів. Проте, з погляду Хеншелла, питання й у тому, чи існувала взагалі зазначена теорія. Хеншелл вважає особливо важливим, що у 1770-х гг. «письмові конституції були відсутні» і для сучасників подій проблематичним було усвідомити для себе чіткі межі влади короля. Французькі монархи XVII століття, наприклад, взагалі не робили будь-яких офіційних заяв щодо даної специфічної проблематики. Йдеться, звертає увагу Хеншелл, «про кілька афоризмів», що приписуються, наприклад, Людовіку IV, його мемуарах, в яких, втім, складно знайти сліди цілісної політичної теорії абсолютизму.

Ніколас Хеншелл звертає також увагу на існування «десятків тисяч» політичних памфлетів тій чи іншій формі, що відстоюють прерогативи королівської влади в Англії та у Франції. За його словами, Покок і Скіннер, відомі засновники Кембриджської школи понять, перетворили ці памфлети на

своєрідну «інтелектуальну матрицю», на основі яких пізніше стала нібито можливою поява робіт Гаррінгтона та Томаса Гоббса. Однак Гоббс, як і низка інших політичних мислителів «найвищого рівня» не можуть розглядатися як найбільш компетентні знавці з питань теорії абсолютної влади. Хеншелл посилається на фразу Квентіна Скіннера у тому, що «найбільші твори найгірше відбивають політичну думку епохи» [21, с. 141].

Хеншелл продовжує свою аргументацію. Він звертає увагу на суттєвий характер впливу римського права у період середньовіччя. Це послужило основою для розвитку розуміння поняття держави. Важливе значення мало саме «безпосередньо відновлене» «в Середньовіччі вивченню римського права». У контексті цього до другої половини середньовічного періоду набувають особливого впливу, зокрема, відома фраза, точніше, уривок із фрази римського юриста Ульпіана, і, по-друге, запозичення у імператорів Священної римської імперії ідеї пріоритетності верховної влади [21, с. 142]. У результаті, до XVI століття «сучасна концепція держави» постала вже в цілісному вигляді.

Хеншелл підкреслює, що у ранній Новий час монархія протиставлялася ідеї республіки. Монархія мала на увазі «влада одного», тоді як тавтологічність виразу «абсолютна монархія» неодноразово зазнавала теоретичної критики навіть у ранній Новий час. Існування абсолютної монархії до XIV століття є сумнівним, оскільки йшлося про підпорядкування європейських правителів цього періоду влади папи римського та імператора. Хеншелл знову-таки звертає увагу, що римське право до цього історичного періоду перетворилося на «джерело цитат», на основі приведення яких здійснювався процес «вихвалювання» королівської влади, відстоювання її першості та домінуючої ролі.

Паралельно з цим відбувався процес фактичного зміцнення позицій монархів у своїх країнах. Це було складне явище, що пройшло ряд етапів, що мало власну специфіку в кожній із країн, але його суть залишалася приблизно однаковою.

Хеншелл стверджує далі, що багато істориків «невірно визначають мету теорії абсолютної влади» [21, с. 144]. З іншого боку, його аргументація, як нам здається, не знаходить належного логічного пояснення, оскільки далі з його боку слідує теза такого роду. Він пише, що теорія абсолютної влади «була спрямована проти зовнішньої та внутрішньої небезпеки», як про це писали багато дослідників до цього. На наш погляд, Хеншелл при цьому абсолютно оминає аналіз «Государя», що внесло б додаткову можливість в обґрунтуванні їм недостатнього характеру теорії абсолютної влади. Однак нам видається, що Хеншелл у своїй праці чудово усвідомлював, що дорікнути автору «Государя»

у відсутності обґрунтування мети у висловлюваній теорії абсолютної влади є складним.

Натомість Хеншелл занурюється у досить детальний і аргументований аналіз процесуальної специфіки механізму реалізації абсолютно влади, наводячи міркування у тому, що у Франції, наприклад, королі вважалися абсолютними монархами, тоді як регулярно ще скликалися Генеральні штати.

Хеншелл намагається виявити саму природу абсолютної влади. Звідси його зауваження та характеристика цієї абсолютної влади як «захисний механізм» королівської влади у конкурентній боротьбі з церковними амбіціями та опором аристократії.

«Чим більше прав государі намагалися закріпити за собою, щоби створити противагу цим своїм конкурентам, тим чіткіше вони визначали права підданих. Поки королівські повноваження були обмежені якоюсь зовнішньою владою, гарантії свободи підданих чітко не обумовлювалися. Коли королівська влада стала суверенною, гарантії прав було визначено, а парламенти і станові представництва виникали Європі як гриби після дощу» [21, с. 145]. Але тим часом складається враження, що перерахування аспектів суто понятійної сторони питання, зокрема про перебільшений характер розуміння влади абсолютної як «деспотичної», підмінюється в структурі його викладу недооцінкою впливу «Государя» Макіавеллі на формування теоретичних витоків теорії абсолютизму. Точніше кажучи, Хеншелл взагалі не аналізує «Государя» Макіавеллі, посилаючись при цьому все-таки на Квентіна Скіннера і Покока, відзначаючи їх пошуки «інтелектуальної матриці» серед потоку політичних памфлетів раннього Нового часу. Але сам «Государ» залишається поза увагою Хеншелла. У світлі цього, повторюємо, аргументація Хеншелла в певному сенсі зависає в повітрі, залишаючись не до кінця обґрунтованою на наш погляд.

Візьмемо як приклад аналіз Ніколасом Хеншеллом внеску Жана Бодена у розвиток теорії абсолютизму, зокрема, роботу Жана Бодена «Шість книг про республіку». Роботи Жана Бодена визначили «переломний момент у розвитку «теорії абсолютизму» [21, с. 145]. Однак, висуваються аргументи, виходячи з яких, помилково розглядати його ідеї як такі, що «прямо ведуть» до абсолютизму. Боден неодноразово змінював власну точку зору, тому точно визначити її концептуальні підстави не так просто. З одного боку, він висуває аргументацію, відповідно до якої начебто з'являється ясність у відділенні поняття «абсолютизм» від поняття «деспотизм». Але, з іншого боку, «деякі коментатори» Бодена поєднали його думку з божественним правом

королівської влади, у результаті вийшло поєднання абсолютизму з деспотизмом. Інші дослідники використовували її [теорію Бодена – С. С.] для обґрунтування «супрематії парламентів», тобто «несхожі один на одного тлумачення Бодена» стали спільним місцем у створенні стійких позицій історіографії досліджуваного питання.

Слід зазначити, що така оцінка Ніколаса Хеншелла вкладу Жана Бодена в теорію абсолютизму, загалом, не надто суперечить оцінці Бодена, яка відбита у фундаментальній «Історії політичної думки» Джорджа Себайна і Томаса Л. Торсона [17]. Зокрема там ми можемо знайти наступний характерний пасаж. «Боден критикував Макіавеллі за замовчування філософії та пов'язував цей факт з аморальними тенденціями у його творах. З іншого боку, Боден не терпів таких утопічних теорій, які він знаходив у Томаса Мора і Платона. Його ідеалом був емпіричний предмет дослідження, що спирався на загальні підстави; факт мав дбати про єдність і обґрунтованість значення. Концепцію політичної філософії він запозичив у Аристотеля, і слід визнати, що Боден представляв своє завдання значно ширше, ніж будь-який автор його періоду». Однак у нього не було «чіткої системи», а «Республіка», та його твори загалом, «неорганізовані та погано скомпоновані». В «Республіці» «багато повторів і пропусків, хоча іноді йому вдавалося бути ясним і переконливим» [17, с. 362].

Таким чином, розгляд проблематики представленої нами статті дозволяє дійти таких висновків.

1. Порівняльний аналіз підходів Ніколло Макіавеллі та Франческо Гвіччардіні в рамках проблематики «державного інтересу» та теорії абсолютизму має значний методологічний та пізнавальний потенціал. Звернення до ключових аспектів зазначеної проблематики становить певний інтерес для української новистики;

2. Є очевидним, що без Макіавеллі ідеологія абсолютизму, що отримала подальший розвиток у працях того ж таки Томаса Гоббса не змогла б отримати властиві їй концептуальні контури. Для того щоб здійснити це Макіавеллі потрібно було здійснити розрив з класичною традицією політичної філософії, так само, як і для оформлення централізованої держави, необхідна була концентрація політичної влади в руках монарха, тобто розрив з феодальною традицією політичного мислення в цілому.

3. Вважаємо за необхідне підкреслити, що трактування вкладу Макіавеллі в теорію абсолютизму та «державного інтересу» отримує найбільш раціональне втілення, на наш погляд, у рамках положення про «три хвили сучасності» Лео Штрауса.

4. З проведеного нами аналізу випливає, що відмінності між Гвіччардіні та Макіавеллі в інтерпретації окремих аспектів республіканізму і монархізму не здатні відвести нашу увагу від того факту, що самі ці відмінності здатні були проявити себе лише на тлі розриву Макіавеллі з попередньою класичною політичною традицією. Гвіччардіні цей розрив не робить, його теоретична платформа, дуже цікава, і що з політичних реалій політичного життя епохи, все-таки виступає вторинної проти теоретичної платформою викладеної у роботах Макіавеллі. Справа не в тому, чи є Гвіччардіні прихильником «олігархічної» форми правління чи ні, а якщо так, то якою мірою. Ні, справа насправді полягає у первинності концептуальної інтерпретації, що відобразилася, насамперед, у науковій спадщині Макіавеллі.

5. Аналіз позицій представників британської історіографії досліджуваного питання показує характерні особливості її оцінок проблематики. Так, Ніколас Хеншелл у роботі «Міф абсолютизму» обходить аналіз «Государя», що внесло б додаткову можливість в обґрунтуванні їм недостатнього характеру теорії абсолютної влади. Однак нам здається, що Хеншелл у своїй праці чудово усвідомлював, що дорікнути автору «Государя» у відсутності обґрунтування мети у висловлюваній теорії абсолютної влади є складним.

6. Звернення до порівняльного аналізу позицій політичних мислителів епохи італійського Відродження становить значний інтерес для сучасного українського суспільства у практичному плані. Італійська політична криза зазначеного періоду відобразилася в наполегливому пошуку кращими умами ренесансної епохи шляхів виходу з неї, ретельного осмислення історичної та політичної реальності, що оточувала італійців. Результатом стала поява вражаючих теоретичних узагальнень ключових аспектів історичного розвитку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бернсон Б. Живописцы Итальянского Возрождения / Б. Бернсон. – М., 1965. – 212с.
2. Богуславский В.М. Скептицизм Возрождения и Реформация / В.М. Богуславский // Культура эпохи Возрождения и Реформация. – Ленинград, 1981. – С. 19–29.
3. Боден Ж. Шесть книг о государстве / Ж. Боден. – М., 1999. – 695 с.
4. Брагина Л.М. Макиавелли и Гвиччардини о единовластии / Л.М. Брагина // Перечитывая Макиавелли. Идеи и политическая практика через века и страны. Сборник статей. – М., 2013. – С. 177–196.
5. Брагина Л.М. Гвиччардини – политик и моралист / Л.М. Брагина // Ф. Гвиччардини. Заметки о делах политических и гражданских. – М., 2020. – С. 5–40.
6. Брагина Л.М. Гуманизм и предреформационные идеи во Флоренции в конце XV века / Л.М. Брагина // Культура эпохи Возрождения и Реформация. – Ленинград, 1981. – С. 49–61.
7. Буркхардт Я. Культура Возрождения в Италии. Опыт исследования / Я. Буркхардт. – М., 1996. – 591 с.
8. Гвиччардини Ф. История Италии /Ф. Гвиччардини. – М., 2019. – Т.1. – 744 с.
9. Гвиччардини Ф. История Италии /Ф. Гвиччардини. – М., 2019. – Т. 2. – 696 с.

10. Гвиччардини Ф. Заметки о делах политических и гражданских / Ф. Гвиччардини. – М., 2020. – 240 с.
11. Гоббс Т. Левиафан / Т. Гоббс. – М., 2020. – 608 с.
12. Кнехт Р. Дж. Ришелье / Р. Дж. Кнехт. – Ростов-на-Дону, 1997. – 384 с.
13. Коннел У. Дж. Когда Макиавелли написал «Государя»: хронология начала и окончания работы / У. Дж. Коннел // Перечитывая Макиавелли. Идеи и политическая практика через века и страны. – М., 2013. – С. 43–73.
14. Люблинская А.Д. Государство эпохи Возрождения в Западной Европе / А.Д. Люблинская // Типология и периодизация культуры Возрождения. – М., 1978. – С. 7–15.
15. Понтано Дж. Государь / Дж. Понтано // Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения. – М., 1985. – С. 290–307.
16. Рутенбург В.И. Возрождение и Реформация в советской литературе / В.И. Рутенбург // Культура эпохи Возрождения и Реформация. – Ленинград, 1981. – С. 4–7.
17. Себайн Д.Г. Історія політичної думки / Д. Г. Себайн, Т.Л.Торсон. – Київ, 1997. – 838 с.
18. Скиннер К. Макиавелли. Очень краткое введение / К. Скиннер. – М., 2009. – 156 с.
19. Скиннер К. Истоки современной политической мысли / К. Скиннер. – М., 2018. – Т. 1. – 464 с.
20. Скиннер К. Истоки современной политической мысли / К. Скиннер. – М., 2018. – Т. 2. – 568 с.
21. Хеншелл Н. Миф абсолютизма. Перемены и преемственность в развитии западноевропейской монархии раннего Нового времени / Н. Хеншелл. – Спб., 2003. – 272 с.
22. Циватый В.Г. Дипломатический инструментарий Н. Макиавелли и институционализация дипломатической деятельности западноевропейских государств раннего Нового времени / В.Г. Циватый // Перечитывая Макиавелли. Идеи и политическая практика через века и страны. – М., 2013. – С. 271–285.
23. Штраус Л. Введение в политическую философию / Л. Штраус. – М., 2000. – 364 с.
24. Aron R. Machiavel et les tyrannies modernes / R. Aron. – Paris, 1993. – 435 p.
25. Bailey C.C. War and Society in Renaissance Florence, The De Militia of Leonardo Bruni / C. C. Bailey. – Toronto, 1961. – 440 p.
26. Benoist, Ch. Le machiavélisme. Avant Machiavel / Ch. Benoist. – Paris, 1907. – P. 1. – 383 p.
27. Benoist Ch. Le machiavélisme. Machiavel / Ch. Benoist. – Paris, 1934. – P. 2. – 288 p.
28. Benoist Ch. Le machiavélisme. Après Machiavel / Ch. Benoist. – Paris, 1936. – P. 3. – 423 p.
29. Bonney R. L'absolutisme / R. Bonney. – Paris, 1989. – 125 p.
30. Christian B. Les Marchands écrivains: affaires et humanisme à Florence (1375–1434) / B. Christian. – 1967. – 492 p.
31. Cousinet L. «Le Prince» de Machiavel et la théorie de l'absolutisme / L. Cousinet. – Paris, 1910. – 400 p.
32. Viroli M. Machiavelli / M. Viroli. – London, 2008. – 117 p.

References:

1. Bernson, B. (1965). *Zhivopiscy Ital'yanskogo Vozrozhdeniya. [in Russian]*.

2. Boguslavskij, V.M. (1981). Skepticizm Vozrozhdeniya i Reformaciya. *Kul'tura epohi Vozrozhdeniya i Reformaciya* (s. 19–29). [in Russian].
3. Boden, Zh. (1999). *Shest' knig o gosudarstve*. [in Russian].
4. Bragina, L.M. (2013). Makiavelli i Gvichhardini o edinovlastii. *Perechityvaya Makiavelli. Idei i politicheskaya praktika cherez veka i strany* (s. 177–196). [in Russian].
5. Bragina, L.M. (2020). Gvichhardini – politik i moralist Gvichhardini. *F. Zametki o delah politichskih i grazhdanskih* (s. 5–40). [in Russian].
6. Bragina, L.M. (1981). Gumanizm i predreformacionnye idei vo Florencii v konce XV veka. *Kul'tura epohi Vozrozhdeniya i Reformaciya* (s. 49–61). [in Russian].
7. Burkkhardt, YA. (1996). *Kul'tura Vozrozhdeniya v Italii. Opyt issledovaniya*. [in Russian].
8. Gvichhardini, F. (2019). *Istoriya Italii*. (T. 1). [in Russian].
9. Gvichhardini, F. (2019). *Istoriya Italii*. (T. 2). [in Russian].
10. Gvichhardini, F. (2020). *Zametki o delah politichskih i grazhdanskih*. [in Russian].
11. Gobbs, T. (2020). *Leviafan*. [in Russian].
12. Knekht, R. Dzh. (1997). *Rishel'e*. [in Russian].
13. Konnel, U. Dzh. (2013). Kogda Makiavelli napisal «Gosudarya»: hronologiya nachala i okonchaniya raboty. *Perechityvaya Makiavelli. Idei i politicheskaya praktika cherez veka i strany* (s. 43–73). [in Russian].
14. Lyublinskaya, A.D. (1978). Gosudarstvo epohi Vozrozhdeniya v Zapadnoj Evrope. *Tipologiya i periodizaciya kul'tury Vozrozhdeniya* (s. 7–15). [in Russian].
15. Pontano, Dzh. (1985). Gosudar'. *Sochineniya ital'yanskih gumanistov epohi Vozrozhdeniya* (s. 290–307) [in Russian].
16. Rutenburg, V. I. (1981). Vozrozhdenie i Reformaciya v sovetskoj literature. *Kul'tura epohi Vozrozhdeniya i Reformaciya* (s. 4–7). [in Russian].
17. Sebajn, D. G., & Torson, T. L. (1997). *Istoriya politichnoï dumki*. [in Russian].
18. Skinner, K. (2009). *Makiavelli. Ochen' kratkoe vvedenie*. [in Russian].
19. Skinner, K. (2018). *Istoki sovremennoj politicheskoy mysli* (T. 1). [in Russian].
20. Skinner, K. (2018). *Istoki sovremennoj politicheskoy mysli* (T. 2). [in Russian].
21. Henshell, N. (2003). *Mif absolyutizma. Peremeny i preemstvennost' v razvitii zapadnoevropejskoj monarhii rannego Novogo vremeni*. [in Russian].
22. Civatyj, V.G. (2013). Diplomaticeskij instrumentarij N. Makiavelli i institucionalizaciya diplomaticeskoy deyatel'nosti zapadnoevropejskih gosudarstv rannego Novogo vremeni. *Perechityvaya Makiavelli. Idei i politicheskaya praktika cherez veka i strany* (s. 271–285). [in Russian].
23. SHtraus, L. (2000). *Vvedenie v politicheskuyu filosofiyu*. [in Russian].
24. Aron, R. (1993). *Machiavel et les tyrannies modernes*. [in French].
25. Bailey, C.C. (1961). *War and Society in Renaissance Florence, The De Militia of Leonardo Bruni*. [in English].
26. Benoist, Ch. (1907). *Le machiavélisme. Avant Machiavel* (P. 1.). [in French].
27. Benoist, Ch. (1934). *Le machiavélisme. Machiavel* (P. 2). [in French].
28. Benoist, Ch. (1936). *Le machiavélisme. Après Machiavel* (P. 3). [in French].
29. Bonney, R. (1989). *L'absolutisme*. [in French].
30. Christian, B. (1967). *Les Marchands écrivains: affaires et humanisme à Florence (1375–1434)*. [in French].
31. Cousinet, L. (1910). «Le Prince» de Machiavel et la théorie de l'absolutisme. [in French].
32. Viroli, M. (2008). *Machiavelli*. [in English].

Sergiy Saranov,

History (PhD), Associate Professor,

Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko,

Ivano-Frankivsk, Ukraine

HISTORIOGRAPHICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE APPROACHES OF FRANCESCO GUICCIARDINI AND NICOLLO MACHIAVELLI IN THE FRAMEWORK OF THE PROBLEMS OF "PUBLIC INTEREST" AND THE THEORY OF ABSOLUTISM

Abstract. *In the presented article, the author defends the idea that the argumentation system of Quentin Skinner (Quentin Robert Duthie Skinner), Maurizio Viroli (Maurizio Viroli) regarding the methodological foundations of the origin of the political theory of Niccolò Machiavelli in *The Sovereign* cannot cast doubt on the approach of the German-American political philosopher Leo Strauss (Leo Strauss). The same emphasis is proposed to be used for the most part in the final value judgments regarding the meaning of the "Sovereign" within the framework of the problems of "state interest" (*raison d'état*) and the theory of absolutism. In addition, the strengths and weaknesses of the concept of the British historian Nicholas Henshall are comprehensively considered. It is argued, with the involvement of a wide background of historiographical assessments and methodological remarks, the productivity in the general historical context of a comparative analysis of the positions of Machiavelli and Guicciardini in the framework of the analysis of the theory of absolutism.*

The further development of the theory of absolutism, presented within the framework of social and political thought by the works of, first of all, Thomas Hobbes allows us to see a direct relationship with Machiavellianism as a phenomenon. The analysis of the positions of the representatives of British historiography on the studied issue shows the characteristic features of their evaluations of the interesting author of the issue. Thus, Nicholas Henschel in the work "The Myth of Absolutism" bypasses the analysis of "The Prince", which would add an additional possibility in substantiating the insufficient character of the theory of absolute power. However, it seems to us that Henschel was perfectly aware in his work that it is difficult to blame the author of "The Sovereign" for the lack of justification of the goal in the expressed theory of absolute power.

Turning to the comparative analysis of the positions of political thinkers of the Italian Renaissance is of significant interest for modern Ukrainian society in a practical sense. The Italian political crisis of the specified period was reflected in the persistent search by the best minds of the Renaissance era for ways out of it, a thorough understanding of the historical and political reality that surrounded Italians. The result was the emergence of impressive theoretical generalizations of key aspects of historical development.

The author comes to the conclusion that without Machiavelli, the ideology of absolutism, which was further developed in the works of the same Thomas Hobbes, could not have received its inherent conceptual outlines. In order to accomplish this, Machiavelli had to make a break with the classical tradition of political philosophy, just as the formation of a centralized state required the concentration of political power in the hands of the monarch, that is, a break with the feudal tradition of political thinking in general.

Key words: *theory of absolutism, *raison d'état*, Machiavellian, Guicciardini, «The Prince», Thomas Hobbes, Nicholas Henshall.*

Надійшла до редколегії 10.07.2022